

ՀՏԴ 635.153

Բուսաբուծություն

**ԿԵՐԲԵԼՈՒԿ ՄՈՄԱՏԵՐԵՎԻ /Anthriscus cerefolium (L) Hoffm/
ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ, ՏԱՐԱԾՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԸ, ԱԳՐՈՏԵԽՆԻԿԱՆ ԵՎ
ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՆԵՐԴՆԵԼՈՒ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Մայր ԾԱՏՐՅԱՆ

Բանալի բանիք - նեխուրազգիներ, դեղաբույս, համեմունք, արևալ, ցանք, ծլունակություն, վեգետացիոն շրջան:

Ключевые слова – зонтичные, лекарственные растения, приправа, ареал, посев, всхожесть, вегетационный период.

Key words: Apiaceae, medicinal plant, seasoning, areal, crops, viability, vegetative period.

М. Цатурян

Характеристика, распространенность, сельскохозяйственная техника Купыря Бутенелистного и возможности его введения в производство

Данная статья посвящена размножению, росту и особенностям развития, выращиванию и распространению однолетнего растения Купыря бутенелистного, имеющего питательное, пряное и лечебное значение. Была разработана система его сельскохозяйственного производства, получен урожай, он был подвергнут химическому анализу, также была определена его экономическая эффективность. В результате исследований была составлена технологическая карта Купыря бутенелистного. В этом отношении, данная статья имеет большое научное и практическое значение.

М. Tsatryan

The Characteristics, Prevalence, Agricultural Machinery of the Anthriscus Cerefolium and Opportunities of its Investing in Production

This article focuses on the breeding, growth and development features, cultivation and prevalence of the yearling herb (Anthriscus cerefolium) which has nutritional, spicy and curative importance. The system of its agricultural production has been elaborated, as well as the harvest received, it has been subjected to chemical analysis and its economic efficiency has been defined. As a result of researches, the technological card of the Anthriscus cerefolium has been drawn up. In this regard, the article has great scientific and practical significance.

Սույն հոդվածում ուշադրություն է դարձվում սննդային, համեմունքային և բուժական նշանակություն ունեցող միամյա խոտաբույսի՝ Կերբելուկ մոմատերևի բազմազման, աճի ու զարգացման առանձնահատկություններին, մշակությանը և տարածվածությանը: Մշակվել է դրա ազդեցիկության միջոցառումների համակարգը, ստացված բերքը ենթարկել քիմիական վերլուծության և որոշել տնտեսական արդյունավետությունը: Արդյունքում կազմվել է կերբելուկի մշակության տեխնոլոգիական քարտը: Այս առումով հոդվածը ունի գիտական և գործնական մեծ նշանակություն:

Կերբելուկ մոմատերևը /Anthriscuscerefolium (L) Hoffm/ պատկանում է նեխուրազգիների /Apiaceae/ ընտանիքին, Anthriscus ցեղին:

Նուրբ և սնամեջ ցողունով միամյա խոտաբույս է: Հասուն վիճակում բույսի բարձրությունը հասնում է 60-70սմ, արտաքին տեսքով թեթևակի նման է մաղադանսին, սակայն տերևները ավելի բարակ են և խիտ: Յողունը տղի է, կլոր, նրբամնձեղձեղձ թեթևակի ճյուղավորված: Բույսն ունի խիտ վարդակ՝ բաղկացած մինչև 25-40 բաց կանաչավուն գեղեցիկ տերևներից, որոնք բազմաթիվ են նրկար կոթունների վրա, բարդ են /նռակի, քառակի/ և կենտ փետրածալ: Ծաղիկները մանր են, սպիտակ կամ բաց վարդագույն, հավաքված բարդ հովանոցում, որոնք իրենց հերթին կազմված են պարզ հովանոցիկներից: Ծաղկում է ապրիլ-օգոստոս ամիսներին: Նրա պտուղը 7-10մմ նրկարությամբ, գծաերկարավուն, հարթ և մերկ, նրկանման է, որն օգոստոս-հոկտեմբերին հասունանալիս ստանում է սև-մանուշակագույն երանգ: Սերմերը տեսքով նման են եղևնու փշերի /Петров В.А.1940/:

Բույսը սովորաբար օգտագործվում է, ոչ պահանջկոտ, գերադասում է լավ փուլք, անմշակ կամ քիչ օգտագործված հողերը, հանդիպում է գոգավոր կամ բլրապատ վայրերում, արևկող խոտառատ բարձրություններում, ցանկապատերի արանքում, ճանապարհների եզրերին, խոնավ բանջարանոցներում, բաց անտառներում, թփուտներում, դաշտավայրերում, լեռնոտ վայրերում, արևոտ լանջերին: Նա նախընտրում է թեթև, չեզոք ու ալկալային հողերը: Կերբելուկը ունի լայն տարածում ժողովրդական բժշկության մեջ: Բույսն ախորժաբեր է, օժտված է անհիստին քաղցր բուրմունքով, որի համար օգտագործվում է որպես համեմունք, տրամադրությունը բարձրացնող է,

նյարդերը հանգստացնող և ունի քնաբեր հատկություն: Ղարաբաղում կերբելուկը որպես համեմունք օգտագործում են թարմ ու չորացրած վիճակում, առանձին ճաշերի մեջ /Աբրահամյան Ե., Աբրահամյան Ն.,2011/:

Տարածվածությունը: կերբելուկը տարածված է Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության բոլոր լանդշաֆտային գոտիներում՝ ընդգրկելով ԼՂՀ բոլոր շրջանները՝ Մարտակերտ, Ասկերան, Մարտունի, Հադրութ, Շուշի, Քաշաթաղ, Քարվաճառ: Մասնավորապես հանդիպում է 500-1600մ բարձրություններում՝ հետանտառային և անտառային գոտիների ստորին զանգվածներում:

Քանի որ խոնավասեր բույս է, շատ տարածված է Թարթառի, Խաչենի, Կարկառի, Վարանդայի, Իշխանազետի և նրա վտակների հովիտներում, հատկապես հյուսիսահայաց լանջերում:

Այն աճում է Ռուսաստանում Ռոստովի և Կրասնոդարի մարզերում, գրեթե ամբողջ Եվրոպայում /բազառությամբ Իսպանիայի, Անգլիայի, Իտալիայի/, հանդիպում է Կենտրոնական Ասիայում, Կովկասում, Թուրքիայում, Իրանում /АлексеевБ.Д.1967/:

Կերբելուկի սերմանյութը մեր կողմից հավաքվել է Ասկերանի շրջանի Խնապատ գյուղի շրջակայքից /ծ.մ. 580-730մ բարձրություն/, որտեղ այն երբեմն հանդիպում է նաև որպես մշակաբույս:

Նախապես որոշվել է կերբելուկի սերմերի ծլունակությունը: Սերմերը շատ արագ են ծլարձակում, որոնց զանգվածային ծլումը արձանագրվել է ցանքից հետո 7-րդ օրը, 11-րդ օրը դրսևորում է առավելագույն ծլունակություն /70%/:

Արտադրական պայմաններում փորձարկվել է աշնանը և գարնանը կատարված ցանքերում բույսերի ֆենոլոգիական փուլերի անցման դինամիկան, նրա վեգետացիայի և զեննրացիայի ընթացքը, կատարվել են կենսաաչափումներ:

Աղյուսակ 1.

Կերբելուկ մոմատերևի Anthriscuscerefolium (L) Hoffm ֆենոփուլերի անցումը (միջինացված տվյալներ)

Ֆենոփուլը	գարնանացան	աշնան ցանք	բնական ցանք
Ցանք	5.03	20.10	-
Ծլում	15.03	1.03	-
1-ին իսկական տերևի առաջացում	18.03	6.03	-
4 տերևից	22.03	10.03	9.03
6 տերևից	25.03	13.03	13.03
9 տերևից	29.03	17.03	18.03
12 տերևից	3.04	20.03	21.03
16 տերևից	7.04	24.03	25.03
18 տերևից	12.04	28.03	28.03
20 տերևից	15.04	31.03	31.03
24 տերևից	21.04	3.04	2.04

Ֆենոփուլերի անցումը դիտարկելիս նկատելի է, որ աշնանը ցանված սերմերը ավելի վաղ են ծլարձակում /1.03/, քան գարնանը ցանվածները /15.03/: Տարբերությունը 14 օր է կազմում: Այնուհետև տվյալ տարանջատումով անցումները գրեթե պահպանվում են: Առաջին իսկական տերևները ձևավորվում են գարնան ցանքերում մարտի երկրորդ տասնօրյակում /18.03/, աշնան ցանքերում մարտի սկզբներին /6.03/: Վարդակը կազմավորվում է 3-4 տերևի ձևավորումով /10-21.03/, որտեղ դրանց քանակը կարող է հասնել մինչև 20-24 հատի /3-15.04/: Վերը նշված փուլից վարդակները օգտագործում են սննդի մեջ, մինչև ուշ աշուն:

Աղյուսակ 2.

Կերբելուկ մոմատերևի /Anthriscuscerefolium (L) Hoffm/ կենսաաչափական որոշ (միջինացված տվյալներ)

Ֆենոփուլը	Ցանքի ժամկետը Ցուցանիշը	գարնան ցանք	աշնան ցանք	բնական ցանք
Վարդակը կազմված՝				

4 տներևից	տներևային մակ.,սմ ²	18.6	21.2	31.6
	արմատ երկ., սմ	9	12	11
	տներևի երկար., սմ	5	6	6
6 տներևից	տներևային մակ.,սմ ²	41.8	42.1	47.5
	արմատ երկ., սմ	11	10	11
	տներևի երկար., սմ	7.5	8	8
9 տներևից	տներևային մակ.,սմ ²	81.3	89.5	101
	արմատ երկ., սմ	14	12	12
	տներևի երկար., սմ	10	12	15
	վարդակի կշիռը, Գ	3	3.1	3.5
12 տներևից	տներևային մակ.,սմ ²	223	230	336
	արմատ երկ., սմ	20	18	21
	տներևի երկար., սմ	13	13.5	18
	վարդակի կշիռը, Գ	6	6	6.1
16 տներևից	տներևային մակ.,սմ ²	532	543	656
	արմատ երկ., սմ	23	22	25
	տներևի երկար., սմ	15	16	20
	վարդակի կշիռը, Գ	9.5	9.7	10
18տներևից	տներևային մակ.,սմ ²	724	728	802
	արմատ երկ., սմ	26	18	30
	տներևի երկար., սմ	20	21	25
20 տներևից	տներևային մակ.,սմ ²	795	812	944
	արմատ երկ., սմ	28	30	28
	տներևի երկար., սմ	24	26	32
24 տներևից	տներևային մակ.,սմ ²	1194	1226	1360
	արմատ երկ., սմ	30	32	33
Ծաղկացողունների առաջացում	տներևային մակ.,սմ ²	1476	1560	1735
	ծաղկ բարձր/տրամ	55/0.4	64/0.6	70/0.5
	տներևի երկար., սմ	45	51	60
Ծաղկման շրջան	կենտ.ծաղկ բարձր/տրամ, սմ/սմ	65/0.5	72/0.5	85/0.6
	կենտ.ծաղկ.ծաղկաբույլների /հովանոց/ թիվը	18-25	25-31	30
	երկրորդային հովանոց. թիվը	50--65	40-70	40-60
	ծաղիկ. թիվը 1 ծաղկաբույլ./հովանոց/	30-50	30-55	30-55
	հովանոց.թիվը 1 բույսի վրա /միջինը/	50-80	55-90	50-90
	հովանոցում հովանոցիկների թիվը	3-5	3-5	3-5
	ծաղիկների թիվը մեկ հովանոցիկում	6-10	7-11	5-11
	ծաղիկների թիվը մեկ բույսի վրա, հատ	1900	2360	2200
	գլխավոր հովանոցի տրամագիծ, սմ	6	6-7	6
	երկրորդային հովանոցի	4-5	4-5	4-5

	տրամագիծ, սմ			
Սերմերի հասունացում	սերմերի թիվը 1 ծաղկից	2	2	2

Գարնան ցանքերում բույսերը 3-4 տերևներից բաղկացած վարդակներ են կազմակերպում մարտի նրկորդ կեսին /20-21.03/, իսկ աշնան ցանքերում մարտի սկզբներին /8-10.03/ և ունենում են 18.6-21.2սմ² տերևային մակերես, սակայն զուգահեռ դիտումները ցույց տվեցին, որ վայրասած ձևերը ավելի խոշոր տերևային մակերես են ձևավորում՝ 31.6սմ²: Եթե տերևային վարդակների ձևավորման սկզբնական փուլերում արհեստական և բնական ցանքի բույսերի մեզ հետաքրքրող չափանիշները անհշան են տարբերվում, ապա հետագա փուլերում տարբերությունը զգալի է:

Վարդակի ձևավորումը տևում է 35-40օր /մարտ-ապրիլ/: Հենց այս ժամանակաշրջանում են վարդակի տերևները օգտագործում սննդի մեջ:

Ծաղկացողունների առաջացման փուլը տարաժամկետ է ընթանում կախված ցանքի ժամկետից /տարբերությունը /10-15 օր/: Այս փուլում ծաղկացողունները չեն օգտագործվում սննդի մեջ, կարելի է ընտրել միայն ծաղկացողունների նուրբ տերևները:

Աղյուսակ 3.

Կերբելուկի գեներատիվ օրգանների առաջացման ընթացքը.

Ժամկետը Ֆենոփուլը	գարնանացան	աշնանացան	բնական ցանք
Ծաղկացողունների առաջացում	19.04-3.05	5.04-20.04	4.04-17.04
Գլխավոր հովանոց. առաջաց.	9-10.05	26-28.04	29.04
Երկրորդային հովանոց. առաջաց.	13-15.05	1-3.05	3-7.05
Գլխավոր հովանոցի ծաղկում	13.05	2.05	30.04
Երկրորդ. հովանոցի ծաղկում	20-21.05-30.05	8.12.05-19.05	10.05-22.05
Սերմերի հասունացում	26.05-16.07	15.05-24.06	13.05-30.06

Կերբելուկի ծաղիկները հավաքված են հովանոց ծաղկաբույլերում, որոնց թիվը տատանվում է 50-90 հատ: Հովանոցում հաշվում են 3-5 հովանոցիկներ: Ծաղիկների թիվը հովանոցիկներում տատանվում է 5-11 հատ, իսկ հովանոցում՝ 30-55 հատ:

Սկզբում գլխավոր հովանոցներ են ձևավորում աշնանացան և բնական ցանքի բույսերը /26-29.04/, իսկ գարնանացան բույսերը՝ մայիսի առաջին տասնօրյակում: Համապատասխանաբար, աշնանացան և վայրասած բույսերի ծաղիկների բացվելու և սերմերի հասունացման ժամկետները գարնանացան բույսերի համեմատությամբ առաջ են անցնում 10-20 օրով:

Դիտարկվող երեք տարբերակներում էլ յուրաքանչյուր հաջորդ հովանոցի ծաղիկների բացման սկզբի ժամանակը համապատասխանում է նախորդի ծաղկման ավարտին: Ընդ որում, սկզբում ծաղկում է գլխավոր հովանոցը, որի ծաղկումը ավելի կարճ է տևում, քան առաջին կարգի հովանոցների ծաղկման փուլը:

Յուրաքանչյուր նույն հովանոցի ներսում անգամ, ծաղիկների ծաղկման տևողությունը տարբեր է: Դա է պատճառը, որ նույն հովանոցը կրում է և՛ ծաղիկներ, և՛ հասունացած սերմեր:

Ծաղկման փուլը տևում է ապրիլից մայիս, գարնան ցանքերում՝ մայիսի 13-ից մինչև վերջերը, աշնան ցանքերում՝ մայիսի սկզբներից /02.05/ մինչև մայիսի 20-ը:

Սերմի հասունացումը գլխավոր հովանոցում տեղի է ունենում ծաղկումից 13-15 օր անց, իսկ առաջին կարգի հովանոցներինը մոտ 20 օր անց, ավարտվելով վնգետացիոն շրջանը գարնան ցանքերում 16.07-ին, աշնան ցանքերում՝ 24.06-ին, վայրի ձևերինը՝ 30.06-ին: Վաղ աշնանացան /սնպտեմբեր-հոկտեմբեր/ կերբելուկը լավ ձմեռում է դաշտում և վաղ գարնանից արդեն պիտանի է օգտագործման համար:

Կերբելուկը լինելով արցալսյան ժենգյալով հացի ամենակարևոր և գործածական կանաչեղեններից ի շնորհիվ իր յուրահատուկ հոտի, ունի նաև այլ կիրառություններ: Արցալսում

կերբելուկը արդեն սկսել են օգտագործել ճաշատնասկների մեջ՝ որպես համեմունք: Հաճախ դրանք ուղղակի ուտում են հացի հետ: Այս տնասկետից այն մշակության մեջ ներդնելու խնդիրը վաղուց էր հասունացել:

Ըստ մեր դիտարկումների և փորձերի կերբելուկը կարելի է ցանել և՛ աշնանը, և՛ գարնանը, և՛ ամռանը: Աշնանացան կերբելուկը լավ է ձմեռում՝ դաշտում և վաղ գարնանից արդեն պիտանի է օգտագործման համար: Կերբելուկը կարելի է ցանել մարգերով՝ շաղացան: Յանքից 10-12 օր հետո սերմերը ծլում են: Ծլելուց հետո խնամում են սովորական ձևով՝ քաղհանելով, փխրեցնելով և ջրելով: Հնտագայում կարելի է 4-5 անգամ բերքահավաք կատարել՝ հնձելով բույսի տերևները, որի դնպքում 1մ²-ից ստացվում է միջինը 10-13 փունջ /յուրաքանչյուրը 100գ քաշով/:

Սննդի մեջ օգտագործում են վարդակի նուրբ տերևները: Կարելի է ինչպես հնձել, այնպես էլ արմատներով հանել և վերջիններիս հեռացումից հետո օգտագործել սննդի մեջ: Հիմնականում շուկաներում վաճառում են ուղղակի փնջերով:

Առաջին անգամ /հատկապես շաղացանի դնպքում/ պետք է նոսրացնել ծլելուց 20-25օր անց, միջբուսային տարածությունը թողնելով 5-7սմ :Իսկ երկրորդ անգամ ըստ անհրաժեշտության, երբ դեռևս զգացվում է բույսերի խտության ազդեցությունը նրանց աճի վրա:

Վեգետացիայի ընթացքում անհրաժեշտ է հետևել, որ դաշտը ունենա չափավոր խոնավություն, որի պակասը վատ է ազդում բույսի աճի վրա:

Սերմ ստանալու նպատակով ծաղկացողունները պետք է թողնել, որ իրենց վրա ձևավորեն ծաղիկներ և սերմեր:

Կերբելուկի սերմերը հավաքում են՝ ըստ առանձին ճյուղավորումների հասունացման, երբ հովանոցները ստանում են գորշավուն գույն: Հասունացած հովանոցները կտրում են, խրճերով /կապոցներով/ կապում, չորացնում և հետո կալսում ու քամհարում:

Աղյուսակ 4.

ՏԵՆՆՈՒՈՂԳԻԱԿԱՆ ՔԱՐՏ
Կերբելուկի մշակության

Աշխատանքի անվանումը	Կատարման ժամկետը		Ագրոտեխնիկական պահանջը
	սկիզբ	վերջ	
Խոր վար	10.10	13.10	25-28սմ խորությամբ
Կուլտիվացիա և փոցխում	3.03	5.03	շաղացան (12-14կգ/հա), կամ 45X10X10սմ (հինգձանի ժապավենաձև) 7-9 կգ/հա ցանքի նորմայով
Աշնան ցանք	15.10	20.10	
Գարնան ցանք	7.03	10.03	
Ջրում	ըստ անհրաժեշտության		3-4 անգամ 300-400մ ³ հա ջրման նորմայով
Նոսրացում	3.04	10.04	միջբուսային տարածությունը 5-7սմ
Միջշարային կուլտիվացիա և սնուցում	15.04	20.04	10-12սմ խորությամբ
Տերևների բերքահավաք /պարբերաբար/	10.03	25.04	նուրբ, առողջ տերևները կամ վարդակը ամբողջովին
Բերքի տնասկավորում և տնդափոխում	բերքահավաքի ընթացքում		հեռացվում են դեղնած տերևները, իսկ մնացածը խրճեր կապում

Աղյուսակ 5.

Կերբելուկ մոմատերևի բերքատվությունը և բերքի որակական ցուցանիշները

Տեսակը	1 բույսից բերքը, գ	Ընդհ. բերքը, գ/հա	Որից ապրանքային		Փնջերի քանակը	Քիմիական կազմը	
			գ/հա	%		Վիտամին "С"	Վիտամին "А"
						մգ%	մգ%
Anthriscus cerefolium (L)	26	145	129	88.9	10-13	60	9

Տնտեսական արդյունավետության հաշվարկներով պարզվել է, որ կերբելուկը արտադրական ցանքերի ձևով մշակելիս, արդյունավետ է: Նախ, նրա հետագա կիրառումը կնպաստի մշակաբույսի ավելացմանը, հատկապես նրա վաղ ժամկետի բերքի ապահովմամբ: Հիմք ընդունելով կատարված ծախսումներն ու մեկ միավոր արտադրանքի ինքնարժեքը, ինչպես նաև բերքի իրացումից ստացվող արդյունքը, կարելի է եզրակացնել, որ շահութաբեր է:

Աղյուսակ 6.

Կերբելուկ մոմատերևի մշակության տնտեսական արդյունավետությունը

Բուսատեսակը	Բերքատվությունը	Կատարված ծախսերը	1գ-ի հաշվով /հազ. դրամ/			Շահույթը 1հա-ի հաշվով, հազար դրամ
			ինքնարժեքը	իրացման գինը	շահույթը	
Anthriscuscerefolium (L)	145	275.5	1.9	3.5	1.6	232.0

Գրականություն

1. Աբրահամյան Ե., Աբրահամյան Ն., Արցախյան դեղաբույսեր, <<Սոնա>> գրահրատարակչություն., 2011.
2. Алексеев Б.Д., Важнейшие дикорастущие полезные растения Дагестана, Махачкала: Даггосиздат, 1967.
3. Атлас ареалов и ресурсов лекарственных растений СССР, Подред. А.И. Толмачева, М., ГУГК., 1976.
4. Губанов И.А., Крылова В.Л. Дикорастущие полезные растения СССР, М, 1976.
5. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта.-М.: Колос, 1968.
6. Петров В.А. Этноботаника Нагорного Карабаха, Баку, 1940.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Մայա Ծատրյան - գ.գ.թ, ԱրՊՀ կենսաբանության ամբիոնի ավագ դասախոս:

E – mail: Maya.c@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում խմբագրական կոլեգիայի անդամ, կ.գ.դ., Վ.Տ.Շայրապետյանը: